

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 24

1943

UPPSALA 1943

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1943
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
43603

Fryxell och samhällsklasserna.

Några linjer i hans utvecklingshistoria t. o. m. 1845.

Av Alf Kjellén.

Vid mitten av 1840-talet spåras i Sverige en ganska stor aktivitet bland skönlitterära och politiska författare, som intogo en välvillig hållning mot den hårt beträngda adeln. Man kan nu, under några år framåt, tala om en klart markerad aristokratisk linje inom vår romandiktning. Berättare som K. af Kullberg, E. M. C. Pontin och W. F. Palmblad¹ målade i mörka färger moderna kapitalistiska tendenser och ställde i motsats härtill det patriarkaliska adliga systemet. Måhända utgjorde regimskiftet vid Karl Johans död, då de konservativa bragtes i oppositionsställning, en viss eggelse för dessa skribenter, såsom brukar ske i dylika fall. Alldeles givet förelåg ett sådant sammanhang mellan den yttre situationen och de politiska broschyrer, som nu författades av flitiga aristokratiska pennor, M. F. Björnstjerna, J. A. von Hartmansdorff och andra. Det aktuella representationsproblemet med dess farofyllda perspektiv för adeln — man kan påminna om den dramatiska riksdagen 1844—45 — var naturligtvis av särskilt stor betydelse för denna politiska litteratur. D. G. Monrad har på träffande sätt karakteriserat den försvarsanda, som nu utmärkte den svenska adeln: »Det er interessant at see, hvorledes Selvopholdelses-Instinktet i Nødens Stund skaber nye Forsvarsmidler og fordobler Kræfterne.»²

När Anders Fryxell vid samma tid (1845 ff.) publicerade sin kända stridskrift mot Geijer, Om aristokrat-fördömandet i svenska historien, hälsades han som en efterlängtd stridskamrat på den aristokratiska fronten, något som man kan se bl. a. av de talrika tackbrev, som han fick från adelshåll.³ Vid en granskning av hans arbete konstaterar man, att han nog ville uppehålla skenet av att rikta en rent vetenskaplig kritik mot Geijers forskningar, men ibland bryta dock de dagsaktuella idéerna igenom den ytliga fernissan av »objektivitet».

Hur skall man i korthet ange Fryxells ståndpunkt i A F⁴ till de aktuella

¹ Se W. F. Palmblad, *Familjen Falkensvärd* (1844—45), Karl af Kullberg, *En sommar i Småland* (1847), E. M. C. Pontin, *Lydia* (1847).

² Se D. G. Monrad, *Et Overblik over den sidste svenske Rigsdag*, Kbhvn 1845, s. 14. — Jfr G. Heckscher, *Svensk konservatism före representationsreformen* 1, Upps. 1939, s. 11.

³ Se en samling avskrifter i Portfölj nr 1, accessionen 1940 av Fryxellska samlingen i Riksarkivet. Denna acc. betecknas i fortsättningen »n. acc.». Det finnes också en acc. från 1929. Fryxellska samlingen i R. A. betecknas »Fr. s.»

⁴ Skriften om aristokratfördömandet i svenska historien förkortas här: »A F.» Den var som bekant riktad mot Geijers arbete *Om vår tids inre samhällsförhållanden*, grundad på föreläsningar vid Uppsala universitet under hösten 1844.

sociala problemen? Han är kritiskt inställd mot den rådande liberalismen, där enligt hans mening en hotande radikaliseringsprocess försiggår. Emot denna fara vill han mobilisera ett »aristokratiskt» element, varvid ordet i viss utsträckning användes i den urgamla klasslösa betydelsen av »de bättre». Vi anse, skriver han, att »ett aristokratiskt, likasom ett monarkiskt och ett demokratiskt element, alla ganska starka och bestämda, böra ingå i hvarje representation» (h. 1, s. 5 f.). Så är hans principiella ståndpunkt, men i praktiken får denna aristokrati närmast omfatta de bildade och förmögna, intelligentia och plutokrati, vartill kommer en viss förståelse för den svenska adeln.¹ Visserligen försvarar han sig ivrigt mot den väntade beskyllningen, att han partout ville låta adelns sociala och politiska ställning vara orubbad. Men han framhåller dock, att dess roll i det svenska samhället ännu ej vore utspelad. Särskilt kan man observera följande rader: »Svenska nationens lagliga frihet har detta stånd 1789 sökt försvara mot despotismen och 1844 försvarat mot en hotande ochlokrati.» Vid det senare tillfället uppträdde adeln »ridderligt i spetsen för ett motstånd, hvilket man sökte tillbakaskrämma med hotelser om samma uppretade massa — — —» (h. 1, s. 5).

Ovan har Fryxells opposition mot den borgerliga liberalismen berörts. Härmed förenades en kritisk inställning mot kungamakten. Det var ingen tillfällig sammankoppling. Som jag längre fram skall söka visa, hade dessa två idéer intimt samband med Fryxells missnöje över Oskar I:s politik, vilken som bekant gick ut på en försoning mellan kungamakt och liberal opposition. Här äga vi en viktig förklaring inte bara till Fryxells dubbla kritik av rojalism och borgerlig demokrati utan också till hans ökade sympati för adeln, som enligt hans mening skulle bilda en motvikt mot kung och radikal medelklass.

Självfallet ha Fryxells historiska studier spelat en viss roll vid utformandet av dessa tankegångar. Denna sida av problemet kommer dock icke att bli föremål för större uppmärksamhet i denna uppsats. Här skola framförallt de aktuella sociala idéerna hos Fryxell fixeras. Vid undersökningen av deras framväxt blir det nödvändigt att gå tillbaka till en tidpunkt långt före 1844.

För sammanhangets skull måste först några ord sägas om Fryxells antirojalism. Tack vare hans självbiografi är det välbekant, att han växte upp i ett hem med starka antirojalistiska traditioner från frihetstiden. Sedermera mottog han visserligen impulser, som gingo i en helt annan riktning. Under studieåren i Uppsala kom han i kontakt med den filosofiska historieuppfattningen. Han greps av beundran för »heroerna» bland de svenska kungarna, och denna entusiasm tog sig uttryck i hans ungdomsposi, som Henry Olsson utrett.² Men detta blev dock bara ett mellanspel. Förbindelsen med barndomsmiljön, som ej avskurits, en med åren tilltagande utilitistisk läggning, det var några av de faktorer, som ledde honom bort från »ultraroyalismen». Med den pedantiska noggrannhet, som med tilltagande ålder blev alltmer utmärkande för honom, inregistrerar han i sin självbiografi de första ansatserna till detta »omslag».

¹ Hans användande av begreppet »aristokrati» företer en viss oklarhet, en oscillering mellan dessa båda betydelser, som den anonyme rec. i *Aftonbladet* (9/1 och 13/1 1846) först påpekat.

² *Den unge Fryxell. En tidsbild, i Från Wallin till Fröding*, Sthlm 1939.

De skulle finnas i behandlingen av Erik XIV:s historia (tr. 1828), och enligt samma källa skedde en full uppgörelse med ultraroyalismen i den del av berättelserna, som handlar om Karl X Gustav och utkom år 1843.¹

Vid en undersökning av Fryxells idéer om adel och borgare få vi åter taga som utgångspunkt *Min historias historia*, där han skarpt betonar den avoghet mot börsadeln, som rådde i hans familj med dess högborgerliga och framförallt prästerliga anor. Den fryxellska familjen, framstående som den var, reagerade starkt mot förödmjukelser från adelns sida. Fryxell ger en pittoresk inblick i dessa förhållanden:

»Jag minnes, att man berättade, huru min faster, prostinnan Piscator, dotter af prosten öfver Fryksdalen och dotterdotter af biskop Aurivillius, själf ung, vacker, kvick och väl uppfostrad samt prostinna i Örs pastorat af första klassen fick bland sina adliga sockenbor icke gärna taga plats i soffan utan måste vanligtvis lämna detta hedersrum åt de adliga löjtnants- och kaptensfruarna — — —» (s. 49).

Enligt samma källa växte Fryxell upp med en känsla av den burgna och bildade medelklassens förträfflighet och adelns högfärd, förtryckaranda och omoral.² Det var allmänt spridda idéer i de kretsar, där han tillbragte barndomsåren, och de hade fått sin tillspetsade karaktär under påverkan från grälla sensationsberättelser av Lafontaine och hans samtida (a. a. s. 50).

I självbiografien få vi också veta, huru Fryxells överdrivna syn på adeln (och i allmänhet ämbetsmännen) korrigerades genom historiska studier och nya personliga inflytanden. I 25—30-årsåldern kom han i kontakt med flera personer av högre samhällsställning, t. ex. Aug. Anckarsvärd, Jac. de la Gardie, Hartmansdorff, J. F. Hedrén, J. P. Lefrén, längre fram också ärkebiskop Wallin:

»Hos alla dessa fann jag egenskaperna af arbetsamhet, sanningskärlek, rättskänsla och tillika klarhet och mildhet i omdömet samt heder, allvar och pålitlighet i tänke- och handlingssätt. — — — Min förut omtalade ungdomspartiskhet för medelklassen och mot de högre fick gång på gång genom dessa iakttagelser en ganska kraftig och behöflig tillrättavising.»³

Att Anders Fryxell under perioden i fråga kom i förbindelse med de aktningvärda personer, som nämnts, bekräftas av de minutiösa anteckningar, som han i sina almanackor (U. U. B.) förde om sitt umgängeslivs alla små detaljer. Men vad den nya uppfattningen beträffar, kan man icke värja sig för intrycket, att den i viss mån är en efterhandskonstruktion.⁴ Det skulle vittna om en stor naivitet, om han tidigare helt trohjärtat bedömt adeln som nattsvart omoralisk och nu så fullständigt sadlade om. Emellertid får man ha i minnet, att den adliga byråkratien under Karl XIV Johans regim företedde en något annan bild än tidigare. Det beryktade gustavianska lättsinnet, som ännu gjorde sig märkbart på 1810-talet⁵, hade i viss mån fått vika för en mer allvarsam syn på ämbetsmannaplikterna. Tänk bara på Hartmansdorff, som mer än någon

¹ Se *Min historias historia*, 2 uppl., Sthlm 1908, s. 66 ff., s. 80.

² *Min historias historia*, s. 51. Jfr B. Boethius, *Striden mellan Geijer och Fryxell*, *Svensk Tidskrift* 1923, s. 337.

³ *A. a.*, s. 92. Jfr B. Boethius, *a. st.*, s. 337.

⁴ *Min historias historia* skrevs 1854 med senare tillägg. Se företalet av Eva Fryxell.

⁵ Jfr B. von Beskow, *Lefnadsminnen*, Sthlm 1870, s. 181 f.

annan inkarnerar den nya adelsbyråkratins relativa arbetsamhet och sedestränghet! Inom hela hans generation av svensk aristokrati hade nog skett en viss förändring i fråga om den etiska värderingen. Den aristokratiska författarinnan Sophie v. Knorring låter sin hjältinna i *Cousinerna* (1834) undra, om inte uppfattningen blivit strängare än under den gustavianska epoken; man »tror sig lefva i en tid, då laster och svagheter icke öfverses, utan bestraffas af opinionens samt hvar och en menniskas ogillande».¹

Åtskilligt vore nog att tillägga om Fryxells aristokratiska förbindelser under 1820-talet, varigenom hans nya sympatier skulle framstå i klarare dager. Han kom bl. a. i beröring med Jacob de la Gardie, den ivrige samlaren och den entusiastiske förespråkaren för folkundervisningen. De hade många gånger träffats i det sällskap för växelundervisning, som de la Gardie stiftat 1822 i Stockholm och där Anders Fryxell blev en mycket verksam ledamot.² Hur livligt han uppskattade de la Gardies pedagogiska intresse framgår av ett brev till denne den 23 aug. 1832, som förtjänar att citeras:

»Jag önskar af hjertat, det Eders Excellens och dess son, grefwe Gustaf, måtte få hugnad af den nya Skolan i Allerum. Under tio års tid har jag haft tillfälle att se, huru Swea rikets adel nitälskat för allmogens upplysning, deruti främst anförd af Eders Excellens, som för detta ändamål icke sparat några uppoffringar. En tacksam och rättvis efterwerld skall en gång jemnföra dessa verkliga facta med de sig så kallade liberala tidningarnas skrik om de högre ståndens förtryckande afsigter mot de lägre.»³

Egendomligt nog har man icke beaktat denna socialpedagogiska synpunkt, då man analyserat Anders Fryxells växande förståelse för aristokratien i början av 1820-talet. Nu var ännu folkpedagogiken hans stora patos, och endast så småningom skulle detta intresse få vika för det historiska. När han på aristokratiskt håll — hos de la Gardie och andra — fann denna entusiasm besvarad, blev själfvallet också hans allmänna uppfattning om adeln gynnsammare.

Som strax skall visas, har Fryxells idé om adelns reformistiska tendenser haft betydelse för hans syn på 20-talsliberalismen. Men först några allmänna reflexioner om hans uppfattning av decenniets frisinnade rörelse. Från en senare period av Fryxells levnad äger man flera bevis på hans sympatier för denna speciella liberalism. Så framhåller han i *Bidrag till Sveriges litteratur-historia* »de menlösa tidernas» opposition på bekostnad av 30-talets enligt hans mening förvildade frisinne, den s. k. rabulismen.⁴ I dessa *Bidrag* har det faktiskt blivit ett slagord, att 20-talets liberaler

¹ A. a., Sthlm 1834, s. 103.

² Jfr N. G. W. Lagerstedt, *Sällskapet för folkundervisningens befrämjande 1822—1922. Minnesskrift*, Sthlm 1922, s. 28, 32, 60 et passim.

³ L. U. B. De la Gardies välvilja mot Fryxells historiska författarskap framgår också av flera brev fr. o. m. 1828 i samma L. U. B.-samling. I portfölj *Hiertas bref* i n. acc., Fr. s. (R. A.) finnes ett brev från J. de la Gardie 28 juni 1828, där han starkt berömmar berättelserna.

⁴ Jfr t. ex. *Paralleller mellan Tegnér och Geijer*, som föreligger i ett flertal handskrifter. I ett ej egenhändigt utkast (K. B. R 11) skrivet 1847 (enl. egenhändig anteckning) heter det, att på 20-talet »woro den unga liberalismens rop efter reformer ofta så moderata, så billiga, att de både kunnat och bort bifallas». — Jfr den nutida historieforskningens inställning till denna epok, t. ex. N. Holmberg, *Medelklassen och proletariatet*, Lund 1934, s. 119.

vore moderata, benägna för måttfulla konstitutionella reformer, medan 30-talets frisinnade utgjorde idel rabulister med smak för farliga sociala åtgärder. I den riktningen skulle s:t-simonistiska läror ha verkat, vilkas fördärvliga inflytande kunde spåras från 30-talets början (se spec. h. 7, s. 44).

De samtida källorna äro torftigare. Emellertid ha några uppgifter om Fryxells inställning till Argus Johansson ett visst intresse. Ännu 1820 tyckes han ha varit påverkad av fosforismens förakt för denne, ty i en dagboksanteckning från detta år (26/8) kastar han fram några försmädliga glosor om Johanssons principlöshet.¹ Men 1824 (27/7) låter det på helt annat sätt, då Fryxell i en dagboksanteckning söker formulera ett omdöme om honom. Hans »Skroderi» och egenkärlek borde förlåtas, »då man besinnar huru mycket han verkat och ännu verkar — Argus är det första, åtminstone hittills det fullkomligaste Blad vi ägt, för att upplysa folket om dess verkliga ställning — —».

De starka traditioner från frihetstiden, som funnos i Fryxells barndoms-miljö, ha nog spelat in, då han började hysa förståelse för 20-talsliberalismen med dess parlamentariska ideal.² Betydelsefullt var även hans pedagogiska skrivställer, där han redan 1823 kom in på frisinnade tankegångar, vilka väckte Argus' förtjusning. Detta stärkte tydligen i sin tur Fryxells sympatier för den liberala rörelsen.³

Men här få vi åter anknyta till vad som sades om Fryxells nya förståelse för adeln. Den frisinnade oppositionen sköttes ännu i stor utsträckning från Riddarhuset. Det är f. ö. anmärkningsvärt, att han stod i rätt nära kontakt med några av den liberala riddarhusoppositionens mer framträdande koryféer, Hartmansdorff⁴ och framförallt Aug. Anckarsvärd. Fryxells lärarverksamhet tycks ha spelat en stor roll för hans bekantskap med den senare. Som Fryxell berättar i ett biografiskt utkast, satte »oppositionens hjeltar, Anckarsvärdarna», i skola hos honom Aug. Anckarsvärds son Carl Michael⁵, som dock avled inom kort. Snart fick Fryxell åtnjuta hedern av att rätta svenskan i K. H. Anckarsvärds översättning av Jouys liberala skrift *Moralen tillämpad politiken* (1826). Det är notiser, som kasta belysning över Fryxells samhörighet med 20-talets frisinnade riddarhusopposition.

Det är ett välkänt faktum, att oppositionen under 30-talet i viss mån överflyttades från Riddarhuset till borgar- och bondekretsar. Argus, som

¹ *Anteckningar af A. Fryxell* (egenhändiga) i pärm med påskrift *Otryckta Smärre Skrifter af And. Fryxell 1:a del Äldre uppsatser*. N. acc. Fr. s., R. A. Om Argus angrepp på både »ultraism» och liberalism i början av 20-talet se E. Rodhe, *Geijer och samhället*, Sthlm 1942, s. 134—143.

² B. Boëthius har betonat detta starka samband med frihetstidens traditioner (*a. st.*, s. 337).

³ Jfr *Min historias historia* s. 37. I skriften *Om Vexelundervisningens Användbarhet* (Sthlm 1824) göres »de lägre folkklassernas upplysning» utan vidare till det liberala partiets program (s. 4).

⁴ Jfr H. Almquist, *August v. Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana* (*Hist. Tidskr.* 1916, 1918). Först vid mitten av 1820-talet orienterar sig H. åt det konservativa hållet (*a. a.*, 1918, s. 16).

⁵ *Mina åsikter* (ej egenhändigt manus, skrivet 1852 enl. anteckn. i början) ark 14. Detta manus finnes i konvolutet *Fryxells politiska åsikter* (n. acc., Fr. s. R. A.). En del brev från Aug. Anckarsvärd till A. Fryxell 1826 handla också om Carl Michael (acc. 1929, R. A.).

uppehållit livliga förbindelser med regeringsopponenterna i Riddarhuset, sjönk katastrofalt i betydelse. Aftonbladet, den nya liberala tidningen på modet, intog från början en kritisk hållning i fråga om adelns politiska inflytande som stånd.¹ Fryxell kände sig ganska illa berörd av denna utveckling, som innebar, att aristokratien och de oppositionella nu i stort sett gingo skilda vägar. Vi ha redan genom ett citat ur brevet till Jacob de la Gardie den 23 aug. 1832 antytt hans ståndpunkt vid 30-talets början. Han kände sig mindre tillfredsställd med de »liberala tidningarnas skrik» om de högre ståndens, framförallt adelns, påstådda förtryck. En liknande tankegång återfinner man — i mer utförd form — i Fryxells Försök att närmare bestämma frågorna om undervisningsverkens reform, som utkom samma år. Här lovordar han visserligen de frisinnade för deras folkbildningsintresse, men han gör dock åtskilliga skarpa anmärkningar, t. ex. om deras adelshat. Detta är en synpunkt, som leder tankarna direkt till det nyssnämnda brevet:

»Sveriges adel har blifvit utan krus och komplimenter behandlad som ett aristokratiskt-carlistiskt anhang, likasom Sveriges protestantiska presterskap blifvit ställdt i samma klass som Frankrikes fanatiska missionärer. — — — Dessa herrar, som idkeligen försäkra, att regering, aristokrati och presterskap motarbete de lägre klassernas upplysning och välfärd, må till egen upplysning besinna följande facta — — —»

Därefter anför Fryxell en del omständigheter, som talade till adelns fördel. Han återkommer till en kär synpunkt, då han konstaterar, »att de flesta Sveriges godsägande adelsmän ofta på egen bekostnad upprättat skolor för sina underhafvande — — —».²

Vid denna tid kom Fryxell också genom sina historiska studier till större förståelse för aristokratiens roll i det förflutna.³ Härmed ha vi markerat några av de viktigaste förutsättningarna under 20-talet till hans senare sympati för det adliga ståndet.

* * *

Som ovan antytts, framställde Anders Fryxell i A F idén om ett aristokratiskt element i samhället, vilket borde vara en lämplig motvikt till de monarkiska och demokratiska krafterna. Redan under 20-talet hade som synes hans sociala värdering undergått en viss förändring, då »medelklassmannen» började få vissa sympatier för adeln på grund av dess pedagogiska och ämbetsmannamässiga förtjänster. Redan nu tycker man sig genom spridda antydningar kunna skimta i hans tankevärld en social gruppbildning, där det ledande skiktet omfattade högre lager av borgarklass samt präster och adel. Vad som under de kritiska åren 1838—44 sker i Fryxells samhällsåskådning, kan närmast karakteriseras som en viss revidering av det ledande skiktets gränser. Man tycker sig förmärka en snävare hållning gentemot mer folkliga socialgrupper. Som en motvikt till det tryck, som dessa utövade, ökades hans sympatier för aristokratien, dock först mot slutet av ifrågavarande period. Dessa synpunkter stå i nära samband med varandra. Det primära synes vara Fryxells

¹ Jfr J. Göransson, *Aftonbladet som politisk tidning 1830—1835*, 1937, s. 101.

² Se *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*, vol. 18, Lund 1926, s. 64 f.

³ Jfr *Min historias historia*, s. 92 ff.

hållning mot de bredare lagren och hans härav bestämda uppfattning om Aftonbladet. Dessa frågor komma därför att i första hand utredas.

Fryxells samgående med aristokratien i folkbildningsfrågan ger en liten fingervisning om hans redan tidigt rätt förmyndaraktiga uppfattning om »folket». Förmodligen bör man räkna med grundläggande intryck från hans barndomsmiljö. Han hade fått lära, heter det i *Min historias historia*, att bönderna voro okunniga, råa och mycket begivna på »brännvin och egennyttan».¹ Det lilla material, som finnes från 20-talet, tyder ej heller på att han blev vunnin för en liberalt betonad filantropi trots de sympatier, som han hade för vissa sidor av den frisinnade rörelsen. Man kan i detta sammanhang omnämna dagboksanteckningar från 28/12 1828, där han för första gången — så vitt bekant — formulerar ett omdöme om de breda lagren. Här utreder Fryxell, huru forna tiders patriarkaliska system fått vika för ett mer »juridiskt» (liberalt) tänkesätt², ett hävdande av rättigheter för varje medborgare. Han drager ur detta resonemang följande slutsats. När folk pockar på rättigheter, böra de då icke sörja helt för sig själva, utan att staten skall behöva hjälpa dem ur deras svårigheter? »Detta är ju uppenbart att locka till tiggeri, vårdslöshet för att sedan komma på fattighuset.» Endast för verkligt nödlidande bör fattigvård förekomma, men dessa stackare borde ej få »en knappnålsudd» över livets nödortvt, »eljest blir fattigbrödet ett lockmål till lättja»³.

Det är svårt att fixera Fryxells ståndpunkt i dessa anteckningar. Hans känslor hade fäste i den gamla patriarkalismen, som försvunnit med sina många härliga fenomen af faderlig vård och barnsligt förtroende. Men samtidigt hade han blicken öppen för det förhållandet, att »människoväsendet» ej skattades så högt i det gamla systemet. Det är ett frisinnat argument, liksom hela det följande resonemanget om rättigheter och skyldigheter ligger på det liberala planet. Det bör dock framhållas, att det sträva, osentimentala betraktelsesättet — ett njuggt lika för lika — närmast erinrar om den rationalistiska engelska liberalism med anor från Malthus och Adam Smith, som i det dåtida Sverige representerades av exempelvis Olof Bjurbäck.⁴ Fryxell reagerade uppenbart mot den andra liberala huvudriktningen bland tidens sociala åskådningar, ett frisinne med framför allt franskt ursprung, som lade stor vikt vid att staten ägnade de fattiga en human vård.⁵ I hans förhållande till de breda lagren förmärkes redan nu en viss hänsynslöshet, som bringar i åtanke — utan all jämförelse f. ö. — fattighuspedellen mr Bumble i *Oliver Twist*, Dickens oförglömliga karikatyr av inhuman whigpolitik.

¹ *Min historias historia*, s. 51.

² Benämningen användes ganska ofta av tidens konservativa skriftställare. Jfr min uppsats *Geijer och fattigdomsproblemet t. o. m. riksdagen 1840—1841*, *Hist. Tidskr.* 1933, s. 290.

³ Anf. anteckningar.

⁴ Se *Betänkligheter emot Arbets- och Correctionshus i Lands-orterna eller deraf befarade hinder och men för Landtbruket* (Sthlm 1817). Jfr biografien över Bjurbäck i *Svenskt biografiskt lexikon*. Från konservativt håll förmärkas liknande barska tonfall mot »lättingar» etc., men principerna äro andra. Jfr min uppsats *Geijer och fattigdomsproblemet*, s. 296.

⁵ Jfr t. ex. en osig. art. i *Allmänna Journalen* 4 mars 1824, som utgör en polemik mot Järtas förebräelser i *Odalmannen*, att liberalismen i princip innebar hänsynslöshet mot de fattiga. Liberalismens sociala idévärld uppfattades olika i de bägge fallen.

Proletariatets pockande på rättigheter utan att bry sig om sina skyldigheter — det är ett tema, som kommer igen, då Fryxell mot 30-talets slut på allvar tar upp hithörande sociala frågor. Hans egen ståndpunkt är fortfarande ganska odeciderad. Vi äga ett dokument, ett enkätsvar till domkapitlet 28/8 1837¹, som spinner vidare på det *ena* ledmotivet i anteckningarna den 28/12 1828. Det utgör en enda svartmålning av de sorgliga företeelser, som patriarkalismens upplösning fört med sig. På ett liknande sätt hade Fryxells egen biskop, Agardh, strax förut (22/7 1837) beklagat sig i ett uppmärksammat tal.² Fryxell hade nu blivit kontraktsprost i Sunne. Men i ett anförande i en Värmlandsförening, som han höll två år senare³, sökte han åter avväga för- och nackdelar hos det gamla och det nya. Här spåras således en viss tveksamhet inför det patriarkaliska systemet, såsom det utvecklats. Men huvudanmärkningarna riktas fortfarande mot den liberala riktning, som visade överdriven humanitet. Synpunkterna från anteckningarna 1828 (och enkätsvaret 1837) komma igen:

»Drängen eller pigan kunna tillbringa alla sina bästa år i lättja och overk-samhet: de kunna på brännvin, på marknader och grannlåt år från år förslösa sin lön; de kunna utan rimlig utsigt till bergning gifta sig; och när presten eller bonden varnar dem, kunna de trotsigt svara: Jag är en fin medborgare. Jag har rätt att, efter eget godtfinnande, använda min tid, min lön — —. När sedan den sålunda trotsigt sjelfskapade nöden kommer, vända de sig med samma trotsighet till fattigvården — — —» (a. a., s. 20).

Författaren anför ytterligare anklagelser mot den »juridiska» riktningen:

»Mot juridiska samhällsreformen kan ytterligare invändas, att den synes helt och hållet förinta de känslor af undergifvenhet, af vördnad, af lydriad, förutan hvilka intet samhälle kan ega bestånd (s. 25).»

Den idéströmning, som nu delvis får skulden till liberalismens överdrivna jämlikhetskrav, är saint-simonismen. I sin kritik av denna rörelse står Fryxell på samma sida som moderata 20-talsliberaler i stil med Argus Johansson⁴ och konservativa samhällstänkare som Agardh, vilka lika betänksamt skakade på huvudet med anledning av tidens nivelleringssten-denser. Kan man f. ö. i talet 1839 finna några drag, som påtagligt erinra om de riktningar, som dessa män representera? Försiktigtvis bör man framför allt betona Fryxells tveksamhet; han betraktade nog sig själv som representant för tiden med dess »osammanhang», dess »vacklande» för att använda några ord ur hans eget arbete (a. a., s. 20). På ett ställe i sitt tal (s. 13) för han fram sin gamla liberala idé om allas rätt att få utveckla sina krafter, men han glider — som synes — ganska lätt över till den halvt feodala tankegången om proletären som ett oförståndigt barn, vilket helst borde lära lyda. Dennes lättja, njutningslystnad och trots utmålas i livliga färger alldeles som hos den konservative Agardh. På sätt och vis syftade han väl till en förening av vissa liberala idéer av

¹ Med anledning av förslag till fattigvårdsförordning (1847), Eekl. Dep:s handl. (R. A.) A. Montgomery, *Svensk socialpolitik*, s. 205 f., har fäst uppmärksamheten på Fryxells inläga.

² *Om de lägre folkklassernas upplysning*, tr. 1838.

³ I: *Handlingar rörande allmänna sammankomsten med föreningen till spridande af nyttig läsning etc.*, Carlstad 1839. Att Fryxell är författare framgår av en annons i *Carl-stads Tidning* 20/7 1839.

⁴ Se t. ex. *Om ministere och opposition* i *Argus* 19 okt. 1831.

20-talskaraktär med en reformerad patriarkalism utan att lyckas göra denna syntes fullt begriplig. Kanske kunde man framställa hans huvudidé så: alla skulle få lika chanser att komma fram i livet, men de som visade sig mest dugliga borde leda de andra. Jag återkommer strax till denna senare tankegång, som blir allt mer betydelsefull för Fryxell i samband med hans dragnings mot konservatismen.

Vissa färska iakttagelser i Värmland spelade in, då Fryxell nu så skarpt gick till rätta med lantproletärerna. I sitt enkätsvar 1837 beklagade han sig mycket över de lättjefulla tiggande skaror på 70—100 personer, som vissa veckor sökte sig ner till hans trakter. Men det blev värre. Under åren 1838—39 rådde missväxt och synnerligen svår nöd i norra Värmland, och många härifrån vandrade söderut och gjorde även sina påhälsningar i prästgården i Sunne.¹ Myndigheterna sökte ge de utblottade människorna arbete, men deras ansträngningar möttes ofta med otacksamhet: icke så få föredrogo lättjefullt tiggeri, om man får tro den officiella landshövdingberättelsen.² En reflex av samma erfarenhet återfinner man i ett brev från den rätt kärve landshövdingen Johan af Wingård.³ Han skriver följande till Fryxell den 15 april 1840:

»Hvar och en likt min Wän, som kommer att handlägga fattigförsörjningsärenden, blir af en annan åsigt i ämnet, än den philanthroperne predikat i all sköns enfald och oeffterrettelighet. Tager man blott för gifvet att obildade menniskor icke äro annat än djur, uti hvad födan och propagationen angår, så har man klaven till eländet och sättet att låta det utveckla sig på den naturligaste vägen — — —» (U. U. B.).

Det som intresserar oss i detta uttalande är ej så mycket den ringaktning, varmed landshövdingen betraktar proletären och dennes filantropiska hjälpare, som mer den ton av förtroligt samförstånd, i vilken han vänder sig till Fryxell. Denne hade ju också ungefär samma uppfattning om det konkreta läget. Fryxell skulle väl knappast av hjärtat ha gillat Geijers dikt Värmland, som skrevs 1838 med anledning av nöden i Värmland. Den filantropiska liberalismen fick här ett av sina fulltonigaste uttryck:

Barmhärtighet lenar förtvivlans tagg
ur sårade hjärtats gömma,
barmhärtighet är den himmelska dagg
som gör att vi hoppas och glömma.

Det är gifvet, att Fryxell från sin ståndpunkt skulle uppfatta Aftonbladet som en uppviolare av de lättleda folkmassorna. Vi lära känna hans uppfattning genom några brev från tiden omkring 1840 och Bidrag till Sverges Litteratur-historia, som på vissa punkter brodera ut de tidigare personliga iakttagelserna. I breven återkommer Fryxell gång på gång till Aftonbladets påstådda kurtis med pöbeln. Så skriver han till B. E. Hildebrand 20 jan. 1840, att han vore bekymrad — det är halvt ironiskt menat — över att Hierta i sinom tid skulle bli ett offer för sin egen upphetsningskampanj: »I sanning det torde hända, att man finge se

¹ Jfr *Min historias historia*, s. 163.

² Sthlm 1844, s. 2 och 4.

³ Han berättar i *Minnen af händelser och förhållanden under en lång lifstid* 9, Sthlm 1848, att han vid sin ankomst till Värmland var en »mägta liberal karl och ganska sjelfklok» (s. 96) men sedan övergick till »en bestämdare sinnesförfattning» (s. 100).

Lasse Hierta släpas på Stockholms gator af samma pöbel, som han nu upphetsar — — —.»¹ I Fryxells egen korrespondens med Hierta, vilken mest rör deras affärer, synes han också ha kommit in på frågan om Aftonbladets uppviglande roll. I en bevarad epistel från Hierta till Fryxell den 1 sept. 1839² söker denne nämligen försvara sig mot Fryxells anklagelse, att han tryckt »upprorssånger». Han hade »blott en enda gång meddelat »ett kort utdrag ur skriften *Tryckfrihetsharpan* — — —». Tack vare en rätt utförlig redogörelse i handskriften *Mina åsigter* (ark 93) kan man få ett visst grepp om Fryxells anklagelse: under rabulistuppträderna 1838 hade en »fönsterutslagningsvisa» sjungits av Stockholms gatpojkar, och den diktsamling, där denna fanns tryckt, skulle ha recenserats gynnsamt av Hiertas Aftonblad. En senare tids forskning måste nog biträda Fryxells åsikt, att Aftonbladet vid detta tillfälle visade stor förståelse för de revolutionära strömningarna. G. Hiertas *Tryckfrihetsharpan*, vari »fönsterutslagningsvisan» förekommer, fick ganska mycket beröm i denna tidnings spalter.³

För att få det rätta perspektivet på Fryxells antirevolutionära inställning måste man också taga med i beräkningen de kraftiga brytningarna i den värmländska opinionen. Här fanns som bekant starka sympatier för Aftonbladet hos handels- och industrimän, särskilt brukspatronerna. Fryxell berättar själv i *Mina åsigter*, att under den crusenstolpeska fejden jäsningen var ganska stark bland »den talrika herremannaklass», som kommit in till persmessomarknaden i Karlstad och som »icke läste, icke kände något annat än Aftonbladet». En f. ö. »fromsinnad och hederlig» brukspatron framhöll för Fryxell, att det nog vore bäst, om man på något vis kunde göra sig av med excellensen Brahe (ark 94).⁴

Å andra sidan hade de konservativa idealen åtskilliga anhängare, framför allt i den civila och militära byråkratien och i possessionatskretsar.⁵ Som opinionsbildare verkade framför allt Carlstads Tidning, redigerad av kapten Wallencrona med bistånd av själve landshövdingen J. D. af Wingård.

Fryxell, som redan under sin Stockholms-tid närmat sig ämbetsmannavärlden, drogs mot samma kretsar, då han 1835 flyttade till Värmland. Så får hans allt tydligare irritation över Aftonbladet delvis sin förklaring genom impulser från Carlstads Tidning. Särskilt kommer denna sinnesstämning fram i en tidningskonflikt, som på grund av sin symptomatiska natur förtjänar en utförligare behandling. Carlstads Tidning hade i en rad artiklar berört Stockholms-kollegans hållning inför upploppen och även påtalat dess egendomliga inställning till »fönsterutslagningsvisan».⁶ Som man förstår, blev värmlandstidningens ovetta ej obesvarat i Aftonbladet, utan härifrån avsköts gång på gång välberäknade pilar mot Karl-

¹ I Antikvitetsakademiens arkiv.

² Portfölj *Hiertas bref* i n. acc. Fr. s. R. A.

³ Jfr K. Wichman, *Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft*, Gtbg 1927, s. 116. »Fönsterutslagningsvisan» förekommer i dikten Upproret.

⁴ Jfr också Fryxells *Bidrag till Sveriges historia efter 1772*, Sthlm 1882, s. 232.

⁵ Förteckningen på en rojalistiskt sinnad värmlandsförsamling i Aftonbladet 28/3 1839 (*Nya handlingar från Vermlandsnäset*, osign. art.) är karakteristisk.

⁶ Jfr spec. 17/11 1838: *Upploppen och Stockholmske Tidningspressen* (osign. art.).

stad-hållet. Dessa angrepp kulminerade i en niddikt, som publicerades den 11 april 1839 under titeln »Blackan Vermländskt ämne». Carlstads Tidning framställes som tant Blacka, vilken reser omkring i gårdarna, där hon bjuder ut sitt skräp med föga framgång trots de ansträngningar, som en riddare (= landshövding af Wingård) gör för att hjälpa henne. Att döma av en kommenterande inledning var det meningen att särskilt komma åt den förhatlige landshövdingen samt en annan medarbetare, lektor Olof Arrhenius, som gjorde allt vad han kunde för att söka »knäcka oppositionspressen».

Det är ett gott bevis på Fryxells sympati för den »byråkratiska» konservativa kretsen, att han fattade pennan för att i högtidliga, indignerade ordalag gå till rätta med den satiriska dikten. Han skrev i eget namn ett poem, som han riktade Till Författaren af sångerna om »Blackan». Det publicerades i Carlstads Tidning den 4 maj 1839. Fanatismen, förföljelsemanin och pöbelsmickret på det liberala hållet utmålas här med särskild hänsyftning på smädelserna av »Riddaren och hans bundsförvanter». Ett citat kan räcka som prov på stilen:

Hvad förr var Sekter i religionen
 Är nu fraktioner uti politik.
 Och hvar fraktion med sekterismens hat
 Den andra söker störta och förfölja.
 Enhvar, som tänker olika, betraktas
 som fredlös kättare. Han drages fram
 Och gäckas, smädas och hans goda namn
 Man sliter sönder, retar pöbeln upp
 Till hån, till hat, till hot, till våldsamhet.

I några rader tager han i allvarlig upptuktelse fanatismens nye tolk i Värmland, den okände författaren av »Blackan»:

Du är ej frihetsvän. Den Liberale
 Sjelf fordrar frihet men ock frihet gifver.

Redan av dessa stilprov ser man, att dikten hämtat stark inspiration från Tegnér, kanske framför allt från hans just nu aktuella diatrib Georg Adlersparres Skugga till Svenska folket.¹ Versmåttet är detsamma, liksom den mörka högtidliga stilen påminner om Tegnér's opus. Men framför allt observerar man den likartade tankegången. Adlersparre-dikten är genomgående ett utfall mot tidens liberaler, som skulle ha glömt bort all jämvikt, tolerans och ridderlighet, som skulle ha inspirerats av fanatism och vädjat till pöbelns instinkter:

Hon har ett Dagblad till sin kröningsmantel,
 Och hennes livvakt är i trasor klädd.
 Hur dömmas skall, från Torneå till Ystad
 Om Statens värf och styrelsen af landet.
 Det vet blott hon, och drucken pöbel hurrar
 Sitt glada bifall till orakelspråken.

¹ Den publicerades i h. I av *Läsning i blandade ämnen*, utg. av C. A. Adlersparre 1839 i Karlstad. Fryxell tackade Adlersparre för detta häfte 7/4 1839 (K. B., autograf-saml.). I *Carlstads Tidning* återgavs dikten 27/4 1839. I *Aftonbladet* (osign. art. 2/4 1839) insinuerade man, att Adlersparres publicering av Tegnér-dikten tydde på att han ville »uppträda som partivän hand i hand med — — — den s. k. Blackan och Wermlands Tidning» (osign. art. utan titel).

När Fryxell väljer Tegnér som förebild, innebär detta onekligen en förskjutning i hans uppfattning om denne, åtminstone i jämförelse med hans åsikter under de första Stockholms-åren. Då var han ännu ganska klavbunden av fosforisternas kritiska inställning till Tegnér. Så finnes det i hans nyssnämnda dagboksanteckningar ett par uttalanden (20/4 1820 och 7/4 1822), som äro ganska snäva mot Tegnér. Det andra i ordningen har också försetts med en senare marginalkommentar av Fryxell: »Fosforistisk ensidighet».¹ Det är icke bekant, hur förhållandet till Tegnér närmare utvecklade sig. Men så mycket är klart, att dennes politiska ståndpunkt betytt mycket för Fryxell under rabulistårens press.² Med sin bildningsaristokratiska ståndpunkt, sin högdragna, moraliserande hållning mot det han ansåg som pöbelaktigt verkade Tegnér synnerligen tilldragande på Fryxell. När denne några år senare (1847) gjorde en jämförelse mellan Tegnér och Geijer³, som f. ö. utföll till den förres avgjorda fördel, framhöll han i berömmande ordalag just Adlersparre-dikten liksom Tegnérs flammande paroller mot ultraismen 1816. »Genom denna sin strid mot ytterligheterna arbetade Tegnér medelbart för sansade och moderata åsikter — — —» (ark 30).

Alldeles som föregångaren sökte Fryxell i sin dikt krampaktigt fasthålla idealbilden av en moderat liberalism, som han ställde fram inför epokens vansläktade frisinnade partigångare. Han ville som Tegnér betrakta den politiska frågan från en upphöjd moralisk ståndpunkt. Men det fanns också hos bägge under moralismens täckmantel en arrogans mot det folkliga draget i Aftonbladets fysionomi. Utan att vara långsökt kan man måhända tyda detta som en social divergens. Den högborgerlige ämbetsmannen reagerade emot den breda näringsidkande medelklass, som bildade den tongivande opinionen för Aftonbladet. Trots sina liberala aspirationer kom Fryxell — liksom Tegnér — genom sin fräna dikt att verka för de konservativas sak. Härtill bidrogo nog också de bifallsrop han mottog från samma håll och de sura miner, som Aftonbladet visade med anledning av hans litterära alster.⁴

Under händelsernas tryck knöt Fryxell allt fastare förbindelser med de konservativa⁵, allt mer fick han försänkningar i det läger, där hans uppfattning om Aftonblads-liberalismen måste vinna genklang. I Mina åsikter liksom senare i Bidrag till Sveriges Litteratur-Historia har han slösat med lovord över sådana konservativa gestalter som A. I. Arwidson, B. v. Beskow, Hartmansdorff m. fl., vilka skulle ha hejdat rabulismens våldsamma framfart omkr. 1840. Det primära källmaterialet är icke så rikhaltigt, men det tillåter oss dock draga den slutsatsen, att Fryxell hade kraftiga sympatier åt det konservativa hållet omkring 1840 (jfr också ovan s. 9). I det nyssnämnda brevet till Hildebrand (1840) be-

¹ A. manus R. A.

² Enl. a. almanacksanteckningar träffade han Tegnér den 13/11 1838, tydligen i Stockholm.

³ Paralleller mellan Tegnér och Geijer, a. handskr.

⁴ Jfr brev från O. Arrhenius till Fryxell 4/5 1839, där han tackade för verserna och hoppades, att »rabulismen i vårt k. fädernesland» skall »få stryka i skrinet» (acc. 1929, R. A.). Aftonbladet återgav 10/5 (i *Blandade ämnen*) Fryxells dikt jämte en sur kommentar, där han räddes att ej uppträda »såsom partigångare i striderna för dagen».

⁵ Almanacksanteckningarna visa, hur pass ivrigt han, nu umgås med Hartmansdorff, Beskow m. fl. konservativa herrar.

skärmar han sig över Hierta; det är karakteristiskt, att han i samma brev deklarerar sin förtjusning över den nyss utkomna broschyren *Publicitet och Publicister*, vars författare han med rätta gissar vara Beskow. I ett brev till brodern Olof Fryxell den 7 april 1840¹ synes han högligen ha berömt Hartmansdorff, kanske med tanke på att denne under den föregående riksdagen gjort den konservativa saken en stor tjänst. Men han nöjde sig icke bara med att kommentera och berömma utan började också medarbeta i det konservativa organet *Svenska Biet*, såsom han lovade B. von Beskow i ett brev den 16 aug. 1841 (Sv. A:s arkiv). Det är dock att märka, att han icke helt ville försvära sig åt de konservativa. Fortfarande var han angelägen betona sin reformvänlighet. Några betecknande ord skrev han härom i ett brev till B. v. Beskow den 16 jan. 1843: »Jag har talat och skrivit, aldrig mot någon reform, utan blott mot *Aftonbladets* polemik och pöbelriktning — — —» (Sv. A:s arkiv).

Fryxells uppfattning om denna »pöbelriktning» har varit föremål för utredning i det föregående. Han fruktade den liksom många konservativa tänkare vid samma tid.² Det kan vara lämpligt att nu rikta uppmärksamheten mot mera positiva sidor av Fryxells sociala förkunnelse, till frågan om de krafter, som borde uppåddas för att motverka den farliga radikaliseringsprocessen. Som utgångspunkt kan man välja hans ovan nämnda tal 1839, där så många av hans senare idéer finnas in nuce. Som vi erinra oss, hade han tyckt sig förmärka farliga ansatser till olydnad, brist på vördnad och undergivenhet hos proletärklassen. Skulden låge framför allt hos den »juridiska» riktning, som företrädde en överdriven jämlikhetssträvan. Fullt logiskt berör författaren här en annan — enligt hans mening — lika farlig yttring av samma nivellerings-tendens, tendensen att vilja topphugga det naturliga ledarskikt, som grundade sig på verklig begåvning och duglighet:

»Det är en bland världens olyckor, att försvararna af den juridiska samhällsformen hafva förbisett detta. De hafva kämpat mot den konstlade aristokratien, men vanligtvis hafva de på samma gång kämpat mot den naturliga aristokrati som företrädde uti snille, karakter, uppförande och kunskaper stiftar» (s. 25).

Man kan lätt gissa, vilken samhällsgrupp Fryxell närmast avsåg, då han talade om de i »snille, karakter, uppförande och kunskaper» överlägsna. Hans tankar torde alldeles särskilt ha kretsat kring det lärda ståndet, som han själv tillhörde.

Den bildningsaristokratiska synpunkten kommer också fram i en något senare artikel i *Svenska Biet*, vilken på rätt starka grunder torde kunna tillskrivas Fryxell. Här heter det, att en klass måste finnas som skydd för »menschlighetens ädlare angelägenheter», »en aristokrati, mäktig genom besittning af bildningens fästen — *vetenskapernas* (min kursiv.)». Den hotas naturligtvis av »de ultrademokratiska anspråken på jemnlighet», vars yttersta konsekvenser framställas i för Fryxell typiska, mörka färger. Han befarar, att den råa massan måhända skall trium-

¹ Endast känt genom en innehållsredogörelse i portfölj *Hiertas bref*.

² Jfr N. Holmberg, *a. a.*, s. 142.

fera.¹ Samma idéer om intelligentian contra den obildade mängden återfinnas även — som antytts — i A F.

Fryxells bildningsaristokratiska ståndpunkt sammanhänger ej bara med allehanda yttre inflytanden av miljöbetonad art. Vi måste också ha klart för oss hans människotyp. Det är ej någon tillfällighet, att han varit en så ivrig pedagog, att den moraliskt undervisande grundtonen blev så påfallande i hans historiska berättelser. Han hade ett inre behov av att få vara auktoritet, att inge respekt för sin mening. Hans dotter Eva Fryxell har om den åldersdigne fadern yttrat några ord, som med viss inskränkning också torde passa in på den medelålders mannen: han »liknade mera en gamla testamentets profet med lagens taflor i sin hand än en nya testamentets apostel med nådens evangelium på sina läppar».² Det är lättförklarligt, att en man med Fryxells läggning skulle entusiasmeras av idén om ett moraliskt högtstående ledarskikt, som hölle sträng uppsikt över de av rabulismens propaganda förvildade skarorna. Med denna uppfattning kommer han rätt nära den puritanske Carlyle, som i en aristokratisk ledning, ej bara bestående av adel, såg en räddning för England ur manchesterliberalismens förvillelse. Det är ett av tidens många försök att med auktoritetens, i viss mån traditionens, hjälp lösa den sociala krisen.

I anförandet 1839 märka vi ej så mycket av adelsympatierna från 1820-talet. Det gamla feodalsamhället vore i stort sett bara angenämt på avstånd, i Walter Scott-romantikens försonande skimmer. Fryxell reagerar mot det tvungna förmyndarskap, som adelns välde urartat till och som ej längre uppbures av deras forna kapacitet (jfr t. ex. s. 12 f.). Men vi kunna slå fast, att han 5 år senare, i A F, i viss mån skjuter fram adeln, då han här framlägger sina idéer om en ledande samhällsgrupp, utmärkt av »bildning och förmögenhet». Huru har aristokratien ånyo blivit aktuell för Fryxell? I det följande kommer ett försök att göras att ge svar på den frågan, men med all reservation, då materialet är synnerligen sprött. Fryxell borde, tycker man, ha haft blick för den roll, som det aristokratiska elementet spelade inom den samtida konservativa rörelse, som sökte hejda Aftonblads-liberalismens framfart. Som nämnts beundrade han sådana adelsmän som Hartmansdorff, v. Beskow, och enligt senare uppgift av honom själv, gäller detta också en Björnstjerna, en Brahe och en af Wingård.³ Tegnér's bekanta uppmaning Till Svenska Riddarhuset vid 1840 års riksdag tycks även ha gjort ett starkt intryck på honom. Så omnämner han 12 år senare i Mina åsikter (ark 110)

¹ 27.1. 1843 Artikelns namn *Några ord om Aftonbladets ovilja mot de lärde, synnerligast vid universiteterna* (osign. »insändt»). Mitt antagande att art. författats av Fryxell stöder sig på följande skäl:

- 1) Fryxell var medarbetare i *Sv. Biet* enl. brev anført å sid. 13.
- 2) En smula insinuant framhålles det, att *Aftonbladet* undantager Geijer m. fl. från kritiken mot universitetsfolk. Jfr härmed Fryxells begynnande misstämning mot Geijer (se nedan).
- 3) Den genomgående idén om en aristokrati som skydd för »menschlighetens ädlare angelägenheter» erinrar om Fryxells vanliga tankegång.
- 4) Detta gäller också författarens fruktan för »râhetens välde», som skulle gynnas av *Aftonbladets* skriverier.
- 5) Vissa typiska Fryxellska uttryck såsom »ultrademokratiska» anspråk etc. kunna anföras.

² Se *Min historias historia*, s. 158.

³ *Mina åsikter*, ark 106, 110 f. Jfr *Bidrag* 9, s. 4.

denna patetiska hänvändelse till adeln som en av tidens märkligaste manifestationer mot den »hotande villervallan».

Emellertid ger ett studium av primärkällorna (mellan 1839 och 1845) ett rätt magert resultat, om man här vill finna en positiv uppfattning om aristokratiens aktuella roll, n. b. betraktad som samhällsgrupp. Så vitt jag kan finna, är det ett par brev, som utgöra de intressantaste dokumenten i detta sammanhang. Att döma av dessa brev, som han i februari (1842) skickade till Albano-Adlersparre och Abraham Cronholm, hade han i början av året skrivit en artikel, där han på ett ganska påfallande sätt försvarade aristokratiens *historiska* roll. Artikeln i fråga kan möjligen identifieras med ett »Bidrag till den forna Svenska frihetstidens historia», där den anonyme författaren försvarar en del adliga politiker mot oadliga opponenter.¹ De brev, som Fryxell skrev i anknytning till sin artikel, äro rätt likartade vad uttalandena om aristokratien beträffar. * Vi få alltså ganska bra reda på huru han ville framställa sin uppfattning inför vännerna. Det kan räcka med att anföra brevet till Cronholm den 18 februari 1842 (K. B.):

»Angående andra viktigare delen [i Cronholms brev] nemligen om aristokratien, var min uppsats allt för kort och omogen, hällst i ett så ömtåligt ämne — Upplysningsvis vill jag säga, att jag är anhängare af ingen regeringsform i allmänhet, troende alla goda med god anda hos folket, och vice versa. Jag har således ingen förkärlek för Aristokratien som sådan; men hvad jag tror är, att vår historia i allmänhet är något skeft framställd, i ty att så wäl Monarkismen som Demokratismen sökt så mycket som möjligt välta sina fel på den dess förutan felaktiga Aristokratien.»

Det är ju påfallande, hur försiktigt Fryxell uttalar sig. Han skyndar meddela, att han ej har någon förkärlek för aristokratien; i brevet till Albano (25/2) 1842, U. U. B.) heter det t. o. m., att börsadeln hos oss »mognar till sitt fall». Inte ett ord talas i någondera brev om aristokratiens insats i nuet. Fryxell inskränker sig att beröra den orättvisa kritik, som ståndet i sin historiska roll blivit utsatt för.

Ännu 1842 synes Fryxell ha uppträtt reserverat (jfr dock s. 20 n. 1). Men i A F har aristokratien — som vi sett — tillerkänts en betydelsefull aktuell uppgift, på samma gång som enligt A F demokratiens och rojalismens grepp kring det beträngda ståndet fått en mer ödesdiger karaktär. Denna ökade misstänksamhet mot rabulismen och ett därmed sammanhängande intresse av att skjuta fram adeln hade naturligtvis en allmänt politisk bakgrund, men det förefaller sannolikt, att även personliga motiv lågo bakom, särskilt Fryxells egenartade aversion mot demokratiens och liberalismens stora nya »ljus», Erik Gustaf Geijer. Denna biografiska fråga kommer först att analyseras, innan de allmänna sammanhangen tagas upp.

Det skulle vara en stimulerande uppgift att undersöka det motsatsförhållande, som fanns mellan Geijers och Fryxells tidigare pedagogiska och historiska författarskap. Här må bara erinras om några fakta, som vittna om den spänning, som gång på gång rådde dem emellan. Eva Fryxell har framhållit², att redan på sin tid faderns tal om växelundervisningens användbarhet (1824) rönt mothugg från Geijer. Också från

¹ *Svenska Biet* 5/2 1842—16/2 1842 (avslutningsart. synes ej ha kommit).

² *Min historias historia*, s. 175.

historikern Geijer och dennes docenter mötte han en kritik, som han inregistrerar med bitterhet i *Min historias historia* och med en mycket tydlig förargelse i otryckta uppsatser.¹ Här erkänner han bl. a., att dessa förhållanden medverkat till att han angrep Geijers föreläsningar hösten 1844.² Det är ett motiv, som noggrant fördöljes i A F, där den magistrale författaren — som antytts — fränsäger sig all »personlig konsideration» vid angreppet mot Geijer (s. 58). Naturligtvis var Fryxell också förargad över att den liberala pressen efter Geijers avfall slösade med lovord på denne, medan Fryxells historiska skrifter fingo en relativt ljum behandling.³

Det fanns alltså mellan dem en gammal personlig antagonism, som i viss mån förklarar den misstänksamma vaksamhet, varmed Fryxell följde Geijers utveckling. Men vi få icke heller förbise den rent psykiskt betingade svårighet, som Fryxell måste haft att förstå en typ som Geijer, vilken ständigt kämpade med frågorna, som visade sig för honom med alla sina mångfacetterade, växlande möjligheter. Geijers personlighet var ett mysterium, som gång på gång lockade den mer rätlinige Fryxell till lösningsförsök. Han berättar själv i ett brev till v. Beskow⁴, hur han betraktade Geijer som en »skiftande Proteus-natur», vilken han ej kunde genomskåda. »Först vid några fyratio års ålder begynte jag att ana, och sedermera att inse verkliga förhållandet — — —.»

I de tryckta skrifterna få vi ej något besked om den upptäckt, som Fryxell tyckte sig göra om Geijers verkliga natur, men i en handskrift⁵ har han dragit sig till minnes den nya belysning, som problemet Geijer fått för honom omkr. 1838. Tidpunkten stämmer ju bra överens med uppgiften i det nyssnämnda brevet till Beskow. I manuskriptet omtalar han, att brodern Olof Fryxell vistades i Uppsala omkr. 1838⁶ och därvid gjorde några iakttagelser om Geijer, vilka Anders Fryxell sedan drog nytta av. Olof observerade bl. a., huru Geijer behandlade ungdomen, han

»tyckte sig deruti finna en djup och slug beräkning att dels smickra samma ungdom såsom den nya tidens och de nya idéernas värld och verkställare, dels tjusa och förwåna den medelst stora men dunkla och gåtlika ord och med antagandet af ett mystiskt och profetiskt wäsande — — —.»

I själva verket tycktes det icke vara så svårt för Geijer att antaga en sådan air, då han enligt samme iakttagare saknade rediga begrepp: »Det föreföll Ol. Fryxell, som Geijer i grunden icke visste, huru en mängd ämnen borde förklaras och behandlas; och att han derföre icke mäktade uttala några klara bestämda åsigter deröfwer — — —» (a. a. s. 44). Med »medelålderns och en öfivad Stockholmares skarpa blick» — låt oss säga skepsis — skulle O. Fryxell ha genomskådat detta och omtalat sina iakttagelser för brodern, som härigenom fick en förändrad syn på den stora

¹ Jfr t. ex. *Berättelse om And. Fryxells skrifter angående Aristokratfördömandet i Svenska historien* (ej egenhänd. manus i Portfölj nr. 1, n. acc. Fr. s. R. A.) s. 48 ff. Skrivet 1853 enligt egenhändig anteckn. av Fryxell.

² A. a., s. 9.

³ *Min historias historia*, s. 76.

⁴ 8/12 1849 (Sv. Ak:s arkiv).

⁵ Anf. *Berättelse etc.* i R. A.

⁶ Olof Fryxell upptages i Uppsala universitets katalog bland värmlänningar höst-term. 1837—höstterm. 1839.

mannen. Jag känner tyvärr inga primärkällor, som bestyrka denna berättelse. Utan att vilja förringa värdet av impulserna från Olof¹ måste man nog säga, att den citerade karakteristiken också är typisk för Anders Fryxells egen inställning. Från hans rationalistiska utgångspunkt måste Geijers liberala förkunnelse te sig som synnerligen motsägelsefull. Med sin utilitistiska människoupfattning trodde han sig dock kunna ge en förklaring: av intrigant beräkning svepte Geijer in sig i mystiska talesätt för att imponera på ungdomen.

Vi skola nu granska Fryxells uttalanden om Geijers sociala idéer efter »avfallet». Genomgående stryker han under det tvetydiga, osammanhängande hos denne; han misstänkliggör honom också gärna för en så demagogisk tendens, som till nöds kan utläsas ur aktstycket i fråga.

Det är med tvekan, som man här tar upp Fryxells behandling av »En af dagens frågor», en Geijer-uppsats i Litteraturbladets augustihäfte 1838. Artikeln påtalas nämligen först i den handskrift, som benämnes »Berättelse etc.». Men det förefaller sannolikt, att Fryxells omdöme i detta manuskript går tillbaka på ett samtida intryck. Varför skulle han annars beröra just denna uppsats? Här hade Geijer bekymrat talat om borgerskapets och pressens slapphet inför pöbelupploppen och även sagt några ord om att ännu större faror kunde hota oss i framtiden. Han slutade artikeln på följande sätt: »Och äger icke då den ringaste medborgare rätt att på allas vägnar säga: vi vilje ej tillåta, att man så leker med vår välfärd.» Dessa slutord väckte Fryxells misstänksamhet, han spårade en diabolisk, förtäckt rabulism, och så drog han den slutsatsen, att Geijer uttryckte sig så »tvetydigt, att man icke kunde weta, huruvida slängen war riktad emot regeringen eller upprorets wänner» (s. 42 f.).

Fryxell misstänkte Geijer för att ha mer avancerade åsikter än han i själva verket hade. Det framgår även av det brev, som han skrev till B. G. Hildebrand den 20 jan. 1840, alldeles i början av den upprörda riksdagen:

»På Geijers uppförande är jag ytterst nyfiken; ej alldeles utan farhågor. Han war förut alltför mycket och för öfverdrifvet stationär, för att ej nu löpa fara för ytterlighet å motsatt sida. Jag hoppas dock hans hederliga karakter skola bota öfverdrifterna.»

Det var väl ej så helt med Fryxells förtröstan på Geijers hederlighet, om man får tro den relation om broderns förbluffande iakttagelse, som nyss citerats. Huvudsynpunkten blir densamma i brevet. Geijer misstänkes för att ha försvurit sig åt krafter, som hota med en våldsam omkastning i samhället.

Efter denna framställning av Geijers påstådda rabulism kan det vara lämpligt att undersöka, huru Fryxell uppfattade hans kritik av aristokratien. Redan omkr. 1840 hade han enligt egen uppgift tänkt att taga itu med den »aristokratfördömande» tendensen i svensk historieskrivning. Särskilt hade han haft uppmärksamheten på Geijers skrift Representationsfrågan, publicerad som Bihang till Litteratur-bladet detta och följande år.² Här hade denne riktat åtskillig kritik mot adelns roll i den svenska

¹ I romanen *Dag och natt* (1—3, Sthlm 1940—41) har Olof Fryxell skildrat en snarlik gestalt, major Flamma, som strör ikring sig dunkla liberala fraser med väldiga historiska perspektiv men i grunden är en ganska despotisk natur (jfr t. ex. I, s. 55).

² Jfr *A F*, h. 1, s. 58 f. och *Min historias hist.*, s. 95.

historien, en kritik, som delvis går igen i de ovannämnda föreläsningarna.¹ Fryxell synes dock ha hållit inne med sin opposition mot Geijers »aristokratfördomande» tendens, om man undantar vissa anspelningar, t. ex. i de förut citerade epistlarna till Cronholm och Albano. Men inför de tre föreläsningarna 1844 reagerade han på ett helt annat sätt. I ett brev till P. Wieselgren den 21 maj 1847 lät han denne veta, att blodet fullkomligt kokade över, då han läste Om vår tids inre samhällsförhållanden.² Det är ett kraftigt uttryck, men det torde nog motsvara den lidelse, varmed han gick till verket, då han äntligen beslöt att svara Geijer.

Vi ha redan i det föregående berört den personliga antagonism, som legat under och grott i många år. Det har också framhållits, att Fryxell sedan flera år tillbaka misstänkte Geijer för att vara en hal intrigör och demagog. Nu hade denne verkligen komprometterat sig! Så uppfattades Geijers nya skrift, om man får tro ett brev till Beskow 22 juli 1845.³ I »Berättelse etc.» heter det, att Geijer visade »parti-afsigter», »sluga och fint laggda (!) beräkningar» (s. 53).

Vilka partiavsikter trodde sig då Fryxell finna i skriften om de inre samhällsförhållandena? Det är av intresse att analysera hans ståndpunkt, ty härigenom skall man lättare förstå hans gynnsamma inställning till den dåtida adeln. Som vanligt får man gå till de otruckyta relationerna för att komma Fryxell närmare in på livet. I Min historias historia heter det ganska lamt, att Geijer med sin skrift önskade bidraga till ständsrepresentationens störtande (s. 96). I Mina Åsikter betraktas Geijers föreläsningar mer oförblommerat som led i en liberal intrig:

»Äfven i nämnde försök att bearbeta konungens person fick partiet en ganska god handräkning af Geijer. De ryktbara Tre föreläsningarna uppspelade ofta nyssnämnde melodi om det innerliga förbundet mellan svenska folkmagten och svenska konungamagten — — —» (ark 125 f.).

Från J. Frykstedt — som bekant en förebild till Gösta Berling — hade Fryxell fått en livfull skildring av huru väl Geijers föreläsningar mottagits av de närvarande kungliga, som bl. a. deltagit i de kraftiga hurraropen för professorn.⁴ Det var naturligtvis ett oroande yttre tecken, som av-satt sina spår icke bara i den nyssnämnda berättelsen utan också i försvagad form i A F⁵, där han indignerad talar om att Geijers föreläsningar fått hållas inför »Konung och Konungahus».

Här kan det vara lämpligt att anknyta till de allmänna politiska och sociala sammanhang, som spelade så tydligt in i Fryxells uppgörelse med Geijer 1845. Vid några tillfällen har den förre varit inne på det påtalade förbundet mellan kunglighet och liberal opinion. Detta gäller särskilt om ett uttalande i autobiografien. Det fanns, framhåller han här, under 1830-talet en demokratisk opposition mot adeln. Det märkliga inträffade nu 1844, att densamma upptog »den reaktionens ultraroyalism, som under tiden 1820—1837 i Uppsala hos den tidens ungdom inpräglades». Bakom

¹ Framhålles i *A F*, I, s. 59.

² I Göteborgs Stadsbibliotek.

³ I Sv. Ak:s arkiv.

⁴ I ett brev den 16 dec. 1844 (publicerat i *Nationen och hembygden* II, Uppsala 1939, s. 149).

⁵ H. III, s. 87.

denna kombination låge en mycket ihärdig och långvarig intrig: »Man åsyftar nämligen att genom den smickrande konungamagten locka dennas innehavare Oskar den förste och Karl den femtonde, att understödja upphäfvandet af ståndsförfattningen och af adelns och prästernas representationsrätt» (s. 99). Från 1840-talet finnes det icke något så klart och skarpt Fryxell-uttalande i denna sak. Han föredrar i A F att bara som historiskt faktum beröra närmandet mellan kung och »folk», men det sker i ytterst insinuant form och kulminerar i orden om »demokraternas kattesmek» (I, s. 12).

Det är betecknande, att Fryxell just nu, 1844—45, vädrar en intrig av kung och rabulistisk opinion. Oskar I: s trontillträde i mars 1844 hade väckt till liv de starkaste förhoppningar om en folklig regim med enkelhet och flärdfrihet och med förverkligande av de liberala reformkraven. Det kunde ej hjälpas, att spetsen i viss mån var riktad mot aristokratien: åtskilliga demokratiska krav berörde ju dess gloire — t. ex. titel- och ordensväsendet¹ — för att icke tala om att Oskar I: s utjämningspolitik hotade adelns existens som stånd. När Geijers förmodade engagemang i denna »försoningspolitik» tedde sig så förkastligt för Fryxell, berodde det väl mindre på en speciell förkärlek för adeln som sådan utan framför allt därpå att Fryxell fått större aktning för dess förmåga att åstadkomma skydd mot det »pöbelvälde», som han fruktade mer än allt annat. Åter får jag fästa uppmärksamheten på de centrala orden i A F om adelns kamp under riksdagen 1844 mot »en hotande ochlokrati». Men det var mer som låg under. Bildningens aristokrati måste också känna sig djupt förbunden med bördsadeln i dess kamp mot »ochlokratien». En triumf för de liberala upplösningstendenserna skulle snart hota icke bara adeln utan också de samhällsgrupper, där Fryxell kände sig höra hemma, prästerskap och högre borgarklass. Härom synes han i »Berättelse» ha gjort en uppriktig bekännelse. Genom Geijers föreläsningar, heter det, »fostrades» hatet. Det riktade sig mot »allt som stod på en högre punkt», och »skulle från bördens företräden snart riktas äfven mot kunskapernas, snillet och förmögenhetens» (s. 9).

Det var mycket som Fryxell tyckte sig kunna utläsa ur Geijers föreläsningar. Som analyser äro Fryxells utläggningar i viss mån vilseledande, då grundtendensen hos Geijer otvivelaktigt är samhällsbevarande. Men som psykologiska dokument ha Fryxells uttalanden stort intresse. Vi få ett nytt belägg på hur lidelsefullt och misstänksamt han reagerade mot Geijers förkunnelse. Man har ej haft full blick för detta förhållande på grund av den relativa sakligheten i hans offentliggjorda polemik.

På sina håll hade man emellertid en ganska klar uppfattning om hans bevekelsegrunder, då han 1845 attackerade Geijer. Särskilt synes det vara givande att ur denna synpunkt studera C. A. Adlersparres broschyr Anders Fryxell såsom politisk och historisk skriftställare (1846). Tidigare hade han och Fryxell varit goda vänner, förenade i avsky för rabulismen. Omkring 1842 hade dock deras vänskapsförhållande grumlats, kanske främst på

¹ Jfr *Också ett ord om Regeringens ställning: i Dagl. Allehanda* 7/1 1845. Den nya liberala optimismen och dess litterära verkningar komma att utförligt behandlas i *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen* 2.

grund av att Albano började närma sig Aftonblads-liberalismen.¹ När han nu angrep Fryxell efter publiceringen av A F, träffade nog attacken en ganska känslig punkt. Adlersparre kände sig upprörd över det angrepp mot kungen, han tyckte sig kunna utläsa ur A F, »då af dagliga exempel är synbart, att Konung Oscar önskar regera partilöst och i lagarnas anda, samt med en försonande politik sammansmälta svenska folket — huru då förklara, att en prest kan tillåta sig utkasta en politisk eldbrand bland sagda folk — — —?» (s. 8). Med rätta misstänkte Albano, att skriften var en lidelsefull manifestation från Fryxells sida. Han hade också fullt klart för sig, att udden i hög grad var riktad mot kungens politik. Samtida källor bestyrka hans omdöme. Däremot har ej den insinuationen — också framkastad av Adlersparre — blivit bestyrkt, att Fryxell vid sitt angrepp inspirerats av en bestämd konservativ krets med ärkebiskopen i spetsen.²

Fryxell skulle få bittra känningar av den begynnande striden. Med sin attack mot Geijer hade han på allvar gett sig i kamp mot den starka reformvänliga medelklassopinion, som hade Aftonbladet som husorgan. Icke minst i Värmland hade denna tidning vidsträckt popularitet, och här uppfattades också Fryxells skrift som en stridsfanfar. Vi kunna åter lämna ordet åt Albano, som i ett brev till Hierta den 7 jan. 1846 rapporterar, att man i Värmland är »allmänt missnöjd öfver dådet och mäst deraf, att boken nedsätter medelklassens ställning i samhället».³ Här belyses ånyo den spricka, som uppstått i Fryxells ursprungligen rätt enkla medelklassbegrepp. Han hade ej någon förståelse för den breda medelklassopinion med en viss rabulistisk inställning, som vuxit fram. Eva Fryxell berättar om den isolering, som han på grund av de sociala slitningarna kände i Värmland.⁴ Utan tvivel skärptes detta konfliktläge genom att Fryxell just riktade sig mot den i hembygden beundrade Geijer.

¹ Jfr härom O. Sylwans art. i *Sv. Biogr. Lex.* Albano började nu misstänka Fryxell för aristokratvänliga tendenser. Den 23 febr. 1842 skrev han till Fryxell ett brev, där han sökte förmå denne bekänna vad han hyste för åsikter om aristokraterna. En »ursinnig aristokrat» hade nämligen påstått, att Fryxell hade mycket adelsvänliga åsikter. Brevet finnes i portföljen *Hiertas bref* R. A.

² Jfr brev från denne till Hierta 26.12. 1845 (I Hiertas arkiv).

³ Hiertas arkiv.

⁴ *Min historias historia*, s. 164.